

**ARCHIV FÜR MITTELALTERLICHE
PHILOSOPHIE UND KULTUR
АРХИВ ЗА СРЕДНОВЕКОВНА
ФИЛОСОФИЯ И КУЛТУРА**

**Sofia, 2012
София, 2012**

Алманахът се издава с подкрепата на
Националния фонд за научни изследвания

Editorial Board

John Demetracopoulos (Patras)
Wouter Goris (Amsterdam/Köln)
Andrei Plesu (Bukarest)
Pasquale Porro (Bari)
Stefan Sanjakoski (Struga)
Bogolub Šijaković (Beograd/Nikšić)
Carlos Steel (Leuven)

Издателски съвет

Янис Деметракопулос (Патра)
Ваутер Хорис (Амстердам/Кьолн)
Андрей Плешу (Букурещ)
Паскуале Поро (Бари)
Стефан Санджакоски (Струга)
Боголюб Шиякович (Белград/Никшич)
Карлос Стил (Лувен)

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Tzotcho Boiadjiev, Georgi Kapriev, Andreas Speer,
Herausgeber, 2012
© „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-004-6

INSTITUT FÜR MITTELALTERLICHE PHILOSOPHIE UND KULTUR

**ARCHIV
FÜR MITTELALTERLICHE
PHILOSOPHIE
UND KULTUR
Heft XVIII**

Herausgegeben von
Tzotcho Boiadjiev, Georgi Kapriev
und Andreas Speer

ИНСТИТУТ ЗА СРЕДНОВЕКОВНА ФИЛОСОФИЯ И КУЛТУРА

**АРХИВ
ЗА СРЕДНОВЕКОВНА
ФИЛОСОФИЯ
И КУЛТУРА
СВИТЪК XVIII**

Издаван от
Цочо Бояджиев, Георги Каприев
и Андреас Шпеер

HINWEISE ZUM ZITIEREN УКАЗАНИЯ ЗА ЦИТИРАНЕ

Die Quellen- und Sekundärliteratur wird in den Fußnoten nach dem Originaltitel auf folgende Weise zitiert:

Източниците и интерпретаторската литература се цитират в бележките с оригиналните заглавия по следния начин:

Monographien/Monografii:

Beispiel / пример: J.A. Aertsen, *Medieval Philosophy and the Transcendentals. The Case of Thomas Aquinas*, Leiden – New York – Köln, 1996, 21.

Aufsätze in Sammelbände:

Статии в сборници:

Beispiel / пример: T. Kobusch, „Gott und die Transzendentalien: Von der Erkenntnis des Inklusiven, Impliziten, Konfusen und Unbewußten“, in: *Die Logik der Transzendentalien (Miscellanea Mediaevalia 30)*, ed. M. Píková, Berlin – New York, 2003, 427–429.

Aufsätze in Sammelbände eines Autors:

Статии в сборни томове от един автор:

Beispiel / пример: L. Benakis, „Die aristotelischen Begriffe Physis, Materie, Form nach Michael Psellos“, in: Id., *Texts and Studies on Byzantine Philosophy*, Athens, 2002, 38–41.

Aufsätze in Zeitschriften:/Статии в списания:

Beispiel / пример: M. Gorman, „Uses of the Person-Nature Distinction in Thomas's Christology“, in: *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales*, 67/1 (2000), 58.

Texte von mehreren Autoren oder Herausgeber:/

Текстове от повече автори или издатели:

Beispiel / пример: L. Denkova/P. Yaneva/K. Ivanova, „The Reception of Pseudo-Dionysius in Medieval Bulgaria“, in: *Die Dionysius-Rezeption im Mittelalter*, edd. T. Boiadjiev/G. Kapriev/A. Speer, Turnhout, 2000, 102–103.

Bei zweiter und weiteren Erwähnungen eines Textes in den Fußnoten wird der Text durch Name des Autors, Kurztitel und Hinweis auf die Fußnote, wo er zum ersten Mal zitiert ist, angeführt:

При второ и по-нататъшни споменавания на един текст в бележките под черта, текстът се въвежда с името на автора, съкратено заглавие и указване на бележката под черта, където е цитиран за първи път:

Beispiele / примери: Aertsen, *Medieval Philosophy* (cf. nt. 1), 58.

Benakis, „Die aristotelischen Begriffe“ (cf. nt. 3), 40.

Die Titel aller Werke, die man im Grundtext des Beitrages erwähnt, sind kursiviert und ohne Anführungszeichen zu zitieren:

Заглавията на всички произведения, споменати в основния текст на статията се цитират в курсив и без кавички:

Beispiel / пример: Die griechische Übersetzung der *Summa contra gentiles* erscheint im Dezember 1354. / Гръцкият превод на *Сума против езичниците* се появява през декември 1354 г.

Die Quellenliteratur wird nach den jeweils angenommenen Normen zitiert.

Изворовата литература се цитира по съответните общоприети норми.

Alle Autoren sind verpflichtet, ihre Beiträge mit einer kurzen Zusammenfassung (ca. 1000 Zeichen / 160 Worte) in englischer Sprache zu begleiten.

Всички автори се задължават да прилагат към статиите си кратко резюме на английски език (около 1000 знака / 160 думи).

CONTENTS

<i>Гергана Динева (София)</i> Средновековната християнска традиция (Рим и Константинопол) и нехристиянските култури.....	7
<i>Калин Янакиев (София)</i> „Медитерания“ и „Европа“. Относителността на историческото картографиране	9
<i>Svetoslav Ribolov (Sofia)</i> A new look at the condemnations of <i>Origen</i> and <i>Theodore of Mopsuestia</i>	37
<i>Смилен Марков (София)</i> Логико-философски критерии в христологията според трактата <i>Против Севир</i> на Теодор Абу Кура	46
<i>Атанас Нанев (София)</i> Понятието за активен интелект при ал-Фараби	62
<i>Лидия Кондова (София)</i> Етиката на Абелар – Диалогът между вяра и разум в <i>Collationes</i>	70
<i>Слава Янакиева (София)</i> Богословието на екзорцизма при Хилдегард от Бинген и неговият визуално-презентативен контекст.....	83
<i>Александра Докова (София)</i> „Светлинната физика“ на Роджър Бейкън	96
<i>Гергана Динева (София)</i> Тома от Аквино върху проблема за ангелската природа	108

<i>Дивна Манолова (Будапеща)</i>	
Една византийска дискусия относно приятелството в писмата на Никифор Григора	125
<i>Зорница Радева (София)</i>	
Проблемът за душата в земно тяло при Марсилио Фичино. Предварителни бележки към Книга XVI, Глава 1–7 от Платоновата теология	147
<i>Сергей Стефанов (София)</i>	
Раннохристиянският и ренесансовият неоплатонизъм – един паралел: Августин и Фичино.....	169
<i>Ива Манова (Радова)</i>	
Кръстьо Пейкич (1666–1730) и <i>Мохамеданина</i> , <i>обучен в съгласие с Корана според</i> <i>Христовия закон</i> (1717) – за автора и книгата.....	193

Превод

<i>Тома от Аквино</i>	
За злото (превод Цочо Бояджиев)	236

Рецензия

<i>Георги Каприев (София)</i>	
Лоренцо Вала и нормите на ренесансовата философия	252
(За Ива Манова, <i>Норма и реформа в ренесансовата философия</i>)	

<i>In memoriam</i>	258
--------------------------	-----

<i>Abstracts in English</i>	260
-----------------------------------	-----

ГЕРГАНА ДИНЕВА (София)

СРЕДНОВЕКОВНАТА ХРИСТИЯНСКА ТРАДИЦИЯ (РИМ И КОНСТАНТИНОПОЛ) И НЕХРИСТИЯНСКИТЕ КУЛТУРИ

Томът на *Архив за средновековна философия и култура*, който стои пред вас, представлява най-вече сбит печатен израз на онова, което се случи най-вече като жив дебат на провелата се между 25 юли и 30 юли 2011 г. традиционна лятна школа в град Елена, организирана от Института за средновековна философия и култура – София. Всички статии в настоящия свитък, с изключение тази на Светослав Риболов, бяха представени като доклади на семинара. Характерът на този текстови сбор е показателен в две посоки. На първо място, повечето от авторите са млади изследователи и студенти, които обаче предлагат задълбочени анализи на специализирани извори. Важно е да бъде подчертано, че тонът не бива да се разглежда като случаен факт в историята на българската *школа* по средновековна философия, тъкмо напротив – тази академична линия започва да се превръща в установена практика, което недвусмислено указва посоката, в която се движат изследванията по философска медиевистика в България. След продължилата повече от двадесет години работа на основателите на *школата* по фундиране на напълно отсъстващия философски контекст, свързан с авторите и проблемите на средните векове, сега вече е на лице възможността за новите участници в този процес да задълбават в отделни полета и текстове на специфична тематика, концентрирайки се върху един автор или дори само върху част от неговото творчество.

На заден план, но всъщност за да запълни съдържателно онова, което по-горе бе показано като формална особеност

на семинара, стои именно качеството на текстовете и – не на последно място – качеството на дебата, който се извършва между отделните подходи и полета. Самата тема, която рамкираше тазгодишната сесия – *Средновековната християнска традиция (Рим и Константинопол) и нехристиянските култури* – обозначава особения характер на позицията, която българската медиевистика заема в контекста на европейските изследователски практики. Спецификата се изразява в разширяването на интерпретаторския поглед върху различните аспекти на европейската средновековна духовна култура с акцент върху преходите, допирните точки и различията между отделните светогледни профили, чиято съвкупност следва да изрисова Средновековието в една по-пълнокръвна картина. Най-обемната част от текстовете са в полето на латиноезичната традиция в хоризонта ѝ от Пиер Абелар през екзорцизма според Хилдегард от Бинген до ренесансовия Марсилио Фичино, но не по-малко задълбочено е представянето на византийската и арабската философска палитра с текстове върху Теодор Абу Курра, ал-Фараби, и Никифор Григора. Сериозната заявка, следователно, която тези текстове подават, е именно за уплътняване на (засега останалото рехаво в сферата на философската медиевистика като цяло) пространство, заемано от текстове и автори, принадлежащи безспорно към европейското културно наследство, но доскоро пребиваващи встрани от централния академичен патос. Това полагане на нови граници и интерпретаторски преходи е и, собствено, част от дългосрочната перспектива, която българската *школа* полага пред себе си не просто с настоящия том, но и оттук насетне.

КАЛИН ЯНАКИЕВ (СОФИЯ)

„МЕДИТЕРАНИЯ“ И „ЕВРОПА“. ОТНОСИТЕЛНОСТТА НА ИСТОРИЧЕСКОТО КАРТОГРАФИРАНЕ

В тази статия ще става дума преди всичко за историческа география.

Мисля, че това е наложително, за да можем да си изясним някои по-дълбоко лежащи причини, довели до специфичната структура на средновековната социалност, отличаващи я както от античната, така и от тази, характерна за Новото време. За по-нататъшните си мисли обаче ще взема повод от нещо съвсем частно. В своята книга „Византийската общност. Източна Европа (500 – 1453 г.)“, като разглежда географската среда, в която се разполага средновековната Източна империя, големият английски медиевист Д. Оболенски заявява, че планинската природа на Балканския полуостров и разпокъсаният му от многобройни планински вериги и планини пейзаж го лишава от обединителен географски център: неговите главни градове – Константинопол и Солун – **заемали в него периферно положение**. Въпреки неговата привидно съвсем **фактологическа** безспорност намирам, че цитираното твърдение на Оболенски изрича една неистина. Според мен това се дължи на обстоятелството, че тук авторът несъмнено е пренебрегнал историческата **относителност** на понятията „център“ и „периферия“, които в едно време (и в една геополитическа система) могат да са едни, в друго обаче – съвсем различни. Намирам също, че в случая големият византинист е изказал оспорваното от мен твърдение, подведен от привичната всъщност за **новоевропейския** поглед историко-географска „оптика“, според която морските крайбрежия (където

действително са разположени и Константинопол, и Солун) са винаги – или с много малко изключения – именно само **изходи, излази** (а следователно – **периферии**) на центрираните върху континенталната **суша** политически образувания. Там е работата обаче, че, изглежда, нито зрялата Римска империя, нито Византия като нейна наследница са **такива** образувания. Техният „център“, смятам аз, изобщо не лежи в която и да било точка **от сушата** – било апенинска, балканска или друга, ами в Средиземно море, **в самото** Средиземно море, което тези суши обграждат в кръг цялото (откъдето впрочем идва и наименованието му: mare medi-terraneum – **среди**-земно море).

Но в такъв случай, ще се запитаме ние, не е ли вярно, че както нито една точка от една окръжност не е **по**-отдалечена от която и да било друга по отношение на центъра ѝ, така и никой пункт от крайбрежието, от ивицата земя, която има по-„сред“ себе си това море, не е тъкмо „на периферията“? На „периферията“ се намират по-скоро всички земни пунктове, които са разположени далеч **навътре** от това крайбрежие (което и е образуването „Римска империя“ и нейният „остатък“ – Византия). Тоест именно там, където очаква да намери „обединителен център“ Оболенски.

Ако това е вярно обаче, трябва да се каже, че например древната Lutetia Parisiorum (Париж), която днес е **център** на европейската държава Франция, в галската префектура на Римската империя се е намирала на нейната северозападна **периферия**, а Сердика (София), която **днес** е центърът на балканската държава България, се е намирала в илирийската префектура на същата империя, на нейната североизточна периферия. Всички пък днешни „централно“-европейски страни (Унгария, Австрия и т.н.) са били в онова време **периферно**-средиземноморски римски провинции (Реция, Норик, Панония).

В този смисъл да определим положението на Константинопол или Солун **в политическата** география на онова време (както би следвало, но както не прави Оболенски) ще представлява акт, зависещ изключително от това в каква „от-

правна система“ отначало ще ги включим. Ако ги включим в „Балканския полуостров“ като отправна система – да, те са именно на неговата периферия, защото са на неговия „излаз“ към световните води. Ако обаче ги разгледаме включени в крайбрежния **кръг**, обикалящ отвсякъде басейна на „срединното“ море (защото тъкмо този кръг **и е** Римската империя), то и двата са максимално близо до центъра му, както и всички крайбрежни (по-точно – приморски) негови градове.

Много е важно следователно да определим точно в каква „отправна система“ **трябва** да ги включим. И е важно далеч не просто географски. Защото „оптиката“ към географските позиции е **не географска, а историческа**. Казано донякъде афористично: гео-**графирането**, разбира се, „графира“ (из-писва) земята („гея“), но гео-**графиращият**, из-писващият тази земя, винаги го прави от някакви **исторически** (а не „географски“) позиции.

Според терминологията на много оспорваните Карл Шмит и подобните на него изследователи, както развитата Римска империя, така и Византия (поне до края на XIII в.) би трябвало да се определят като типични „таласокрации“ (море-властия, свързани жизнено с морето политически организми), а това означава, че политико-икономически „централни“ за тези образувания са непосредствените крайбрежия на т.нар. от римляните *mare nostrum* („нашето море“). Ето защо, повтарям, колкото един римски (или византийски) град е по-близо до бреговете на това „вътрешно“ за империята море, толкова по-скоро той се намира в нейния „център“, а колкото – обратно – един град е по-навътре в континента (да кажем, в равнините или в планините на Балканския полуостров), толкова повече той е на нейната периферия.

В римската (и византийската) политико-икономическа система следователно „оптиката“ е обратна на новоевропейската (а както ще видим, и на средновековната). Тук не континенталната суша „излиза на“ или „се спуска“ към морето. Тук по-скоро морето, чрез населените места по него, свързани в непрекъснатата кръгова лента на крайбрежната полоса, **навлиза в** континента, като прави това и от устията на реките,

вливащи се в него, и по този начин вътрешните краища на тези равнини и долини отиват вече към **периферията** на средиземноморската държава – държава, казвам, чиято геополитическа, стопанска, военна логика, както ще покажем, се задава от морето и от комуникацията през него.

Така изследователят на римската урбанистична инфраструктура би трябвало непременно да забележи, че във вътрешността на сушата практически **всички** нейни по-големи поселища са по своя характер **военно-отбранителни**. Те живеят **като функция** на морските центрове, които **пазят** откъм сушата, т.е. откъм единствената уязвима територия на тази държава. Защото до средата-края на VII в. сл. Хр. откъм морето, което държавата обладава **цялото**, те са безопасни. Например в западната галска префектура на тази империя центрове както на гражданския, така и на стопанския живот са: Нарбон, Масилия (по на юг Таракона и Нови Картаген, Кордуба) и най-вече Лугундум (Лион) в дъното на навлизащата откъм устието си долина на Рона – т.е. все градове-портове, докато всички известни градове навътре в континенталната суша, практически без изключение: Колония Агрипина (Кьолн), Могонтиакум (Майнц), Новиомаг, Августа Треверум (Трир) и дори Лутеция Паризиорум (Париж), са военни поселения, градове-фортове, чието гражданство е формирано главно от военни ветерани колонисти и техните семейства. Но същото може да се наблюдава и в източната европейска префектура Илирик: Дирахиум, Солун, а по-късно Константинопол си приличат много повече с Равена, с Масилия, с Александрия и Танжер по африканския бряг, отколкото с разположените малко по на север от тях около Хемус и навътре Сердика, Сирмиум (Белград), Нове – все типични пехотински „спирки“ по големите военни пътища.

Следователно вътрешните континентални части на речните долини, на отварящите се към морето равнини са обезопасяваща „периферия“ и земеделски „контадо“ на тази концентрирала политическото си „сърце“ по крайбрежията цивилизация. Планините пък са същински пустини – те са вътрешни „бели петна“, екстериториални земи на тази държава, дори когато се намират отсам нейния *limes*.

Но след всичко казано дотук не е ли вече ясно, че „Балканският полуостров“ като такъв **не би и могъл да има** „обединителен център“, какъвто търси на него Оболенски. Този полуостров все още не е едно единно, **регионално** историко-географско цяло, а е само елемент от периферните земи на Адриатическото, Йонийското, Егейското и Черноморското крайбрежие, чиято непрекъснатата, лъкатушеца лента **и е** целостта на една **средиземноморска** (а не сухоземна) историко-политическа система.

Ние чисто и просто грешим в „оптиката“, през която гледаме Римската империя (и ранна Византия). Налагаме ѝ една **новоевропейска** „оптика“, според която крайбрежията са се превърнали ако не в **окраинни**, то поне в **преддверия** на една съществено „континентална“ Европа, чийто живот тече във и от вътрешността.

Но морските градове едва от VIII в. сл. Хр. насетне са започнали да се превръщат в (повече или по-малко интензивно трептящи) „рецептори“ на същинските **континентално-европейски** държави. Те са станали началните или крайните пунктове на търговските пътища на европейските **телурукрации** (земе-властия), за да си послужим отново с терминологията на споменатия Карл Шмит. Преди този век обаче „Европа“, или континенталният grund, който означаваме с това име – полуостровите му (един от които е и Балканският) са **окраинната** на таласократичната средиземноморска цивилизация, чийто живот тече в свързаните като огърлица урбанистични центрове около морето.

Предвид казаното дотук аз изричам първото ключово твърдение в тази статия, а именно: самото **членение** на географската суша, което днес ни изглежда самоочевидно и просто природно дадено, е всъщност нещо относително и зависи от **историческото** обживяване на тази суша – от неговия тип. Което означава, че самата карта на нашия свят до един определен период (аз казвам до VIII–IX в.) трябва да се композира и чертае – направо казано, да се чертае – по един различен от привичния за нас начин. Така например аз казвам, че нейния център не би трябвало да заема „континентът Европа“, както

е днес – в най-южната част на тази карта **граничещ** (а значи и **свършващ**) със Средиземно море, отвъд което пък, на юг, е съвсем различният и затова изобразяван собствено на друга, на отделна карта „континент Африка“. Напротив, в композиционния център на тази карта на близкия свят до VIII–IX в., както си го представям аз, би трябвало да се помества Средиземно море. Самото **море** трябва да заема центъра на картата и около него – не, значи, като три **отделни** континента, а като **една**, единна кръгообразна периферия трябва да се вижда сушата, която **днес** на север от него се именува „Европа“, на юг се именува „Африка“, а на изток – „Азия“. На тази карта това няма да са **три** континента, поместващи в себе си три **регионални** сухоземни исторически свята, а далеч по-скоро **една** – обграждаща среди-земното море – суша, чезнеща на север, изток и юг (извън картата) като пръстена на едно „варварско“ разселение в периферията **около** приморския кръг на цивилизацията.

Така, следователно, тази карта на нашия свят до VIII в. сл. Хр. би трябвало да ни представя не една обособена „Европа“, една обособена „Африка“ и една обособена „Азия“, а по-скоро един централен, „исторически континент“, който бихме могли да наречем метафорично „Медитерания“, обгръщащ срединното си море от север с трите полуострова – Балканския, Апенинския и Пиринейския, от юг – с Атлаския, а от изток – с Малоазийския (Анатолийския). Една „Медитерания“, казвам, разположила централните си градове околоръст **цялото** крайбрежие на Средиземно море и в този смисъл не „европейска“ просто, защото съвсем органично и неразделно включва в своята територия както географски „европейското“, така и географски „афро-азиатското“ крайбрежие на това море.

По-нататък: на тази централна (и централно отчленена) „Медитерания“ би следвало да бъдат противопоставени вече два огромни континентални шелфа – Евразия на изток-североизток и Африка – на юг, които образуват непрекъснатата телурична периферия на тази Медитеранска средина (и **които** в дълбочината си са вече **друг** „исторически континент“).

И ето тук, на тази карта ние ясно трябва да видим и да си дадем сметка, че не континенталните вътрешности на ед-

на или няколко телурократични държави се „отварят“ към морето (за да получават от или изпращат към него своите търговски потоци, както е в по-ново време), а обратно – че крайморската полоса на тази „Медитерания“ (империята на Рим) се „забива“ в определени места – най-вече от устията на големите реки – в двете континентални свои периферии. От тези дълбоко забити в сушата „сонди“ средиземноморският цивилизационен организъм обикновено черпи – като от свои общи „контадо“ – храни, суровини и стоки, за да ги ползва на място или (както е по-често характерно за този тип цялост) да ги препраща от определени морски центрове към общите и най-големите свои („столични“) градове.

Така например все-медитеранско, имперско „контадо“, дълбоко „забиващо се“ в южната периферия на разглеждания „исторически континент“, е безспорно Нилската долина, откъдето както Рим (след Октавиан Август), така и Константинопол дълги векове получават най-голямата част от житните си доставки. Но в този смисъл би могло да се каже, че романският и ранновизантийският Египет би могъл да се гледа като един дълбок речен „залив“ на морето, като една „сонда“ на тази крайморска „Медитерания“, на входа на която стои градът Александрия, който поради това далеч не е тъкмо **египетски** център (център на един на юг от нея разстилащ се Египет), а по-скоро възлова точка на „Медитерания“ в югоизточната част на нейната непрекъсната окръжност. Град, който трябва да виждаме като лежащ в една територия не тъкмо с Египет (към който е само „вход“ откъм „Медитерания“ и който е „контадото“ на този град), а в кръговата полоса около морето, с която и най-усилено комуникира. Такива „сонди“, забити дълбоко в сушата, за целия организъм от средиземноморски римски градове са също и двата дълги трансконтинентални пътя – единият, „вход“ към който са причерноморските градове на Кримския полуостров: Херсонес и Боспор и вървящ дълбоко на север по течението на Днепър чак до Балтика (известен по късно като „пътя от варягите към гърците“), и другият – пак от тези морски центрове на изток, към Азовско море (или езерото Меотида, както са го познавали в древността), в сърцето

на Азия по Дон, Волга и нататък. Тук речните долини на север и на изток от Черно море също имат функцията на дълбоко евразийско „контадо“ за крайбрежието, откъдето се черпят именно по пътя „от варягите към гърците“ и по древния „път на коприната“ богатствата на Севера и Изтока, с които целият средиземноморски урбанистичен организъм живее.

Собствено точно в това е същността (и силата) на таласокрацията като политическо-икономическа система, която трябва много добре да разберем и запомним. Системата от разположени в различни пунктове на крайбрежията дълбоки земеделски и суровинни „контадо“, събиращи на морските си „входове“ тези храни и суровини и разпределящи ги чрез единната имперска администрация по всички урбанистични центрове, позволява на крайбрежните градове да бъдат **независими от своята близка континентална периферия**.

И това е лесно за разбиране: та нали ако **цялото** море е в твои ръце, ти можеш да притежаваш множество (и на различни места разположени) точки, от които да простираш властта си навътре в сушата, да я експлоатираш, да извлечаш оттам необходимите ти храни и суровини и с тях да запазваш сетне цялата система от крайморски центрове. Така последните не се нуждаят ултимативно от „своя“ собствена суша, от „свои“ земни региони наоколо си и животът им става автархичен от „земята“. Цялата урбанистична система от крайбрежни градове (защото **тази** система и **е** Римската империя) се снабдява от дузина **общо**-имперски „контадо“, пръснати по перифериите на империята. Така, както вече казахме, Нилската долина е „житница“, запазваща както Италия (Рим), така и Егеида (с Константинопол). Но „житници“ за целия имперски организъм, макар и с по-ограничен ресурс, са също Кампания на Апенинския полуостров и обширните villaе на римските магнати в Галия, откъдето тези магнати хранят многобройните си градски „клиенти“ от Италия. И ето по този начин, казвам аз, определена „констелация“ от градове в най-централните опорни пунктове на таласократичната империя всъщност се изхранват **отвън** чрез една гъвкава система от презморско разпределение и тия градове стават независими от своите

близки суши. Рим може да се снабди със земеделска продукция както от Египет, така и от Галия. Константинопол – както от същия този Египет, така и през Черно море от Херсонес. Дори да им бъдат отнети определени периферии навътре в сушата, тези градове тукатси могат да компенсират ущърба от регионално пространство чрез пренос на храни и стоки (а при нужда и от войници) от други периферии. Важното е да останат монополисти в морето.

Така например едно евентуално (да кажем, персийско) окупиране на Египет няма да удари непоправимо хранителния баланс нито на Константинопол, нито на Рим, защото империята разполага с житни „контадо“ и в Галия, и в западноафриканската земя, и, както казахме, на север от черноморския Херсонес. Нека дори в едно и също време (както се е случвало) Египет да бъде отнет, а Галия да бъде откъсната от главните центрове на държавата – да кажем, от метеж на някой, обявяващ се там за император, военачалник. Нека при това и целият Балкански полуостров да бъде наводнен от варвари. И тогава, казвам аз, империята с център Константинопол няма да бъде фатално ударена като продоволствие. Просто ще се увеличи рязко потокът от храни откъм Херсонес и Боспор. По подобен начин стоят нещата с добиването на метали. Владеейки монополно Средиземно море, таласократичната империя може да прави това в поне четири планински периферии в различните краища на кръгообразния му бряг, а значи – колкото и да бъде притисната откъм сушата, винаги ще успее да си набави необходимата суровина. Нека добавя като пример още и това, че организъм като римската таласократия би могъл да практикува в най-спокойните си времена и прагматична концентрация на цели икономически отрасли. Така в по-късната Римска империя почти целият дърводобив, така необходим за корабостроенето, е базиран – за всичките урбанистични метрополии на държавата – по гористите крайбрежия на Мала Азия, в провинция Витиния. И доколкото империята контролира с най-голяма сигурност целия затворен вътрешен залив на Средиземно море (каквото Черно море е по географското си разположение), то наистина целият този отрасъл може да

бъде изнесен от нея в нейния така спокоен ъгъл. Останалите средиземноморски центрове могат да пребивават в автархия от континенталната вътрешност, от труднодостъпните гори планини в нея.

Но ето как цялата вътрешност на „Европа“ представлява за онази историческа география, в която доминира като обособен „исторически континент“ Медитерания, една неразчленена за глобалния поглед цялостна планинска „периферия“ и контаден пояс. Цялото обитаване на тази „вътрешност“ е по-скоро военно-защитно. Тук са цитаделите, пазещи централния юг – „Медитерания“, която **и** е обживяваният „континент“. Тия цитадели са укрепени пунктове по един магистрален и разклоняващ се военно-фортификационен път, обграждащ като с външен концентричен пръстен **централния** кръг на крайбрежието. Те са **периферният** урбанистичен пояс на „Медитерания“, чийто същински урбанистичен център е средиземноморското крайбрежие – безразделно: северно („европейско“ и „анатолийско“) и южно („африканско“).

Би могло, значи, да се утвърди, че по онова време (пак ще кажа, до VIII в.) няма очертана и обособена една вътрешна „Европа“ с **нейното** Средиземноморие (за разлика от Африка с нейното), а по-скоро е налице една опасно надвиснала над северната половина на „Медитерания“ Евразия – един двустър евразийски „клин“, забиващ се в нея откъм изток на Балканите, през Дунавската и Панонската долина, и от север-североизток – през балтийско-германските равнини, от Рейн и Елба, в защитените територии на околосредиземноморския „континент“.

Тесните крайбрежни суши на четирите полуострова, очертаващи сложната линия на „Медитерания“, се ограждат от техните периферии. И ако трябва да ги разгледаме отблизо, следва да кажем, че най-естествено защитен е Апенинският – ограден от Алпите, които го бранят от север от евразийската земя на т.нар. *Germania exterior*, и от изток от Динарските планини – от Панонската низина, която представлява нещо като „дъно“, до което най-много могат да проникнат нахлуващите от Степта варварски народи.

Балканският полуостров (а това значи и североизточното крайбрежие на „Медитерания“) е доста по-малко защитен. Отваряйки се от Стара планина на североизток към причерноморската степ, той не може да спре същите тези степни орди да се приближават опасно близо до егейския му бряг, а пък и самата Стара планина (Хемус) не е тъй труднопроходима както Алпите и би могла да бъде пресечена от нападатели, идващи от север. Ето защо от Панония, през северната част на Балканския полуостров и до Тракийската низина империята е построила доста много градове, свързани един с друг с пътища. Точно тяхната многобройност и заблуждава историците (като Оболенски), че късната Римска империя, или „Византия“, е континентално образувание и даже, че тук – отделена от Италия и от останалия Запад – от най-ранно време (V в. сл. Хр.) се очертава една самостоятелна балкано-ориенталска държава, която и се нарича „Византия“. Трябва обаче да се обърне внимание, че практически всички – действително немалобройни – градове по линията Панония – Мизия – Тракия са все **военни крепости** и представляват не нещо друго, а допълнителна военна „стена“ по тази по-уязвима в сравнение с Апенините периферия на „Медитерания“. Те не са еднородни със средиземноморските центрове, а представляват едни изнесени във вътрешността фортове, свързани с фортификационни пътища помежду си. Такива са и Сингидунум (Белград), и Виминациум, и Наиус (Ниш) по пътя от Солун на север към отбраняваната периферия, такива са и Сердика, Филипопол и Адрианопол по хоризонтално пресичащия Балканите фортификационен път от Белград към Константинопол. На този полуостров чисто и просто „Медитерания“ е разположила доста по-навътре и доста по-обилно своите крепости, своя отбранителен вал. Но докато има морето като свое „вътрешно езеро“, тя, повтарям, може да оцелее и без която и да било от тези свои крепости. Може да отстъпва и да премества своя защитен вал все по̀ на юг и по̀ на юг, досама стените на Константинопол и Солун (както това става например точно в началото на VII в., когато славяни и авари заемат практически всички земи отсам Дунава до южните брегове на полуострова). Но

дори и когато изгуби Балканите, столицата на Босфора **може** да продължи да се храни и снабдява от Нилската долина от другата страна на морето, което владее изцяло (докъм края на VIII в.), или от североафриканското картагенско „контадо“. Войски пък срещу нашественика може да прехвърли от Анатолия (Мала Азия) или от Сирия.

Третият полуостров, с който средиземноморската таласократична система „Римска империя“ се връзва в морето – Пиринейският, заедно с югоизточно галските градове (където е най-ранната провинция на империята – Нарбонска Галия, или просто „Провинцията“ – „Прованс“ през Средновековието), има за „периферия“ цяла вътрешна Галия до Рейн. Тя наистина е доста открита от север за евразийския „клин“ и тук периферията ѝ е действително твърде широка. Освен това центровете на държавата тук често са разположени **по-навътре** в сравнение с останалите крайбрежия: от средиземноморското устие на Рона (в дъното на което е Лугдунум) по Гарона – чак до Атлантика (където са Толоза, Бордо), и чрез притоците на Рона чак до горна Лоара (където е, да кажем, Орлеан). Това обаче не са континентални центрове, а просто медитерански портове, разположени далеч навътре от устията на реките, вливащи се в *mare nostrum*, и чрез тези именно удобни реки комуникиращи отново с медитеранските крайбрежия. Целият живот на Лугдунум (Лион) например се стреми по течението на Рона надолу към морето и оттам към връзките с градовете на таласокрацията, които го обграждат – включително с малоазийските и сирийските.

Откритата към север периферия на Галия е наистина слабо естествено защитена (тук няма планини), но пък поне от началото на IV в. е най-добре обезопасена. Точно тук, както вече обяснихме, държавата най-интензивно практикува сключването на договори (*foedus*) с различни германски племенни групи, които – фаворизирани и противопоставяни на други – със самата вражда помежду си осигуряват безопасността на границите. Трябва да се забележи още, че и тук цялата полоса на юг от Рейн до Лоара е също подчертано военно устроена. И тук градовете (които днес са традиционни **центрове** на кон-

тиненталната германска държава) са чисто и просто гранични фортове и даже са създадени като военно-ветерански колонии от заселени от далечни краища пенсионирани войници и техните потомци. Самият облик на приморските и разположените по южните реки открити галски градове (Лион, Марсилия, Нарбона, Арл) е съвършено различен от приличните по-скоро на укрепени лагери (*castra*) пунктове по Рейн като споменатите вече Колония Агрипина (Кьолн), Могонтиакум (Майнц), Аугуста Треверум (Трир). Дори имената на някои от последните го доказват (вж. например името на севернорейнската част на Майнц – Кастел, т.е. „крепост“, Могонтиакум).

По африканското крайбрежие, най-накрая, „Медитерания“ е предпазена от слабо населената континентална периферия, на запад, при Картагенския полуостров от Атласките планини, обграждащи го от юг, а на изток – от огромната и практически непроходима от вътрешността Сахара.

Всъщност най-невралгична за таласократичния организъм на Римската империя (и по-късно на ранна Византия) е сирийско-месопотамската периферия на предна Азия. Това е единственото място, където на „Медитерания“ противостои не просто периферия, населена с континентални „варвари“, както е навсякъде другаде, а същинска държава – континенталната (телурократична) империя Персия. Впрочем това е една от причините – една от няколко причини, както бе казано, силовият център на средиземноморската държава да бъде изместен на изток през IV в. Това е и периодът, в който щастливата за цялата медитеранска цивилизация дълговременна разпокъсаност и слабост на тази „антиимперия“ внезапно бива ликвидирана и с усилията на една нова – т.нар. Сасанидска – династия Персия отново се връща на историческата сцена.

И тази мощна „антиимперия“ обаче, именно доколкото е подчертано сухоземна и няма нито ресурси, нито навици да овладява морето, не е в състояние да предизвика фатална повреда на съседката си, каквато и част от нейната суша да успее да окупира.

Най-красноречивият пример за последното (който същевременно е и свидетелство за невероятната гъвкавост на та-

ласокрацията) е случаят от началото на VII в., когато персийският сасанидски шах Хозрой II Парвез нахлува от дълбините оттатък Тигър и Ефрат и окупира както цяла Сирия и почти цяла Мала Азия, така и северен Египет (с Александрия). Така той буквално отрязва от империята южния ѝ средиземноморски бряг, отнема основната суровинна и хранителна база на Константинопол – египетската „житница“. По-страшното обаче е, че в добавка към това, по силата на тайна договорка с Хозрой аваро-славянските пълчища се спускат от вътрешността на Балканския полуостров и достигат до самите стени на Константинопол. Империята е нападната съгласувано от две страни и нейната столица е заключена в плътен обръч както от югоизток, така и от северозапад. На Изток, където се е концентрирала, великата империя в този момент е редуцирана само до своя столичен град – тя **няма** неокупирана суша наоколо си.

Изключително характерен е начинът, по който я спасява нейният император Ираклий. Защото макар в момента да е изгубил и балканската, и малоазийската „периферия“, и дори пристанищата в Африка и Сирия, той все пак има пълен контрол върху водната шир на Черно море. Бреговете на това море практически отвсякъде са заети от врагове (малоазийските от перси, балканските – от авари и славяни), но тези врагове, така силни на сушата, нямат ресурса да го спрат да излезе с флот от Константинопол, да го прекоси цялото до полуостров Крим (Херсонес) в северния му край и да стовари там силна войска, като на връщане натовари на корабите жито от южноруската степ за жителите на обсадената столица. Използвайки също чудесно уредените отношения със степните племена и прикавказките народи, Ираклий прекосява с армията си северночерноморското крайбрежие, пресича Кавказ и навлиза оттам в гръб, в самото азиатско сърце на Персия. Заедно с него действат вдигнатите от планината и прикаспийските земи съюзни с Византия абазги, грузинци и турки. Ударен по този начин, Хозрой е принуден да снесе обсадата, а впоследствие да оттегли изобщо силите си, за да води пренесената на собствената му територия война. Докато следователно има монопол над морето, таласократичният

организъм винаги може да компенсира загубата на някоя от периферните си суши (дори на повечето) и да маневрира. Разкъсването на персийско-аварския пръстен в началото на VII в., възстановяването на империята, сведена в един момент до една единствена приморска **точка** от двете страни на Босфора, до пълните ѝ размери е пример точно за най-съществената черта на таласократичната държава – автархията на тясната ивица от крайбрежия (на която всъщност пулсира животът ѝ) от обширните континентални шелфове. Автархия икономическа, а оттам и военна и политическа.

Ние ще се удивим, ако подхождайки критично, си дадем точна сметка колко всъщност „тясна“ като компактна площ е Римската империя дори във времената на най-голямото ѝ разширяване. Защото същинската ѝ, собствената ѝ територия на граждански и политически живот „пълзи“, собствено, плътно в кръг по бреговете на Средиземно море (и вътрешния му залив – Черно море). И макар историческите географи да оцветяват в нейните цветове почти цялата суша на южна и централна Европа, истината е, че там, в тази вътрешна „Европа“, населението всъщност въобще не са „римски“ – нито по култура, нито по интегрираност и форми на живот. Във вътрешността на Европа римляните имат само цитадели (castra), свързани една с друга чрез пътища, по които крачат почти единствено военни експедиционни корпуси. Само на километър извън тези цитадели и встрани от свързващите ги пътища живеят съвсем не „римляни“ или романизирани народности, а „варвари“ – тракийски, келтски, малоазийски, германски, всякакви, но именно „варвари“, макар това да са земи **отсам** границите на империята, и следователно тези „варвари“ формално също да са в нейните предела. Би могло да се каже значи, че Римската империя е по същество много „тясна“ крайморска агломерация от градове, чисто и просто много добре оградена от един или два по-навътре в сушата разположени защитни пояси от лагери, от градове-лагери (castra или castella). Но нейната сила не е в тази суша. Нейната собствена територия е морето. И именно **с него заедно разглеждана**, тя е несъразмерно с обема на сухоземния си обхват силна държава.

И тъй, макар картографите да очертават границите на Римската империя и на ранна Византия така, че в тях се включват големи, плътни сухоземни територии – особено на север от Средиземно море (поради което тези две цивилизационно-политически образувания започват да ни приличат на тия карти на традиционни „европейски“ държави), ние не бива да се оставим да бъдем заблудени. Нито Римската империя, нито ранна Византия са държави, обживяващи сушата, континенталния грунд, по начина, по който правят това средновековните и новоевропейските държави.

Пак казвам, таласократичната държава е държава на **крайбрежните центрове**, комуникиращи по кръга на средиземноморската брегова ивица или през самото море. Долините на по-големи и по-малки реки, устията им при морето и по-навътре също се обживяват от нея, като градовете в тях не са нищо друго освен дълбоко разположени **морски** центрове. Такива са например градовете по долината на Рона – Лугундум и Нарбона, в Галия; по долините на Гуадалкивир и Ебро – Севиля, Кордуба, Цезар Августа, в Иберия; по долината на Марица – Адрианопол, в Тракия. Отварящите се навътре към сушата, собствено континентални равнини обаче – като Дунавската на Балканите или Рейнската в Галия, са или само земеделски „контадо“, или територия на пригранични защитни градове-фортове, свързани инфраструктурно – трябва да го забележим – не с околното „поле“, а **само** един с друг чрез дългите военни пътища. Тези градове във вътрешните полета се „отварят“ **само** един към друг чрез свързващия ги военен път, но не и към околните земи на равнините и платата, от които те са **отчуждени**, чието население дори не се забелязва от крачещите легиони. Това е население от „вътрешни варвари“, т.е. по същество чужди и „външни“ дори когато, като траките например, живее вътре в границите. Такива са и галогерманците на север от Лоара. В полята, значи, тази държава има градове-спирки, градове – пътни възли, но никога не градове-центрове (на сухоземни региони). Континенталната вътрешност въобще няма „центрове“. Нищо не се „стреми“ към континенталната вътрешност – нито стокови, нито човешки

потоци. Всичко се „стреми“ към морския бряг. По надеждните пътища изток – запад градовете най-често не са нещо повече от военни укрепени лагери, свързани помежду си като фортификационни възли, а пък по напречните – север – юг – от същите тези фортове се отива към централните по брега. И това може да се проследи досконално.

Но ако вътрешните полета са само необживяван и нецивилизован грунд за прорязващите ги военни пътища, то планините са направо „бели петна“. Да, те се издигат вътре в limes-а, но в него са практически необживяван, друг свят. Средиземноморската държава-цивилизация направо **ги оставя** на техните малобройни първични жители. Съвсем не е случайно, че в по-късната история на Рим и във Византия планините (и в по-малка степен равнините), намиращи се отсам традиционния limes, често биват направо оставяни да станат територии на телурократични образувания на „варварските“ народи, без това да се преживява като болезнено отнемане на територия от държавата. Трябва направо да кажем, че по наследство от Римската империя Византия никога не е обживявала истински континенталните равнини и планините. Тя най-много е желала да **контролира** равнините заради военните си пътища, а планините – заради връзващите се между хребетите им долини на реките, там, където тях ги има.

Показател, че това е точно така, е всъщност сравнително лекото и безболезнено приемане от страна на Византия на практиката на **дипломатическия** защитен империализъм. Според тази практика империята **приема** новите политически „тела“, възникващи в равнините и по склоновете на планините на Балканския полуостров (каквото „тяло“ е например България след VII в.), не се стреми да ги разруши и ликвидира на всяка цена, но се старее да ги превърне в гранични прегради за морските си центрове. Така например българите, по силата на самото прието от Византия тяхно разполагане на юг от Дунава, често пъти играят ролята на буфер срещу редовно бълващата своите орди към Балканите Степ, като – за да ги държи в това им „полезно“ положение – империята изгражда сложна и динамична система от противници на са-

мите българи от североизток и северозапад и на противници на тези противници. Така, вместо да поддържа със свои сили периферни защитни пояси, Византия прави от новите телурокрации във вътрешността свои „защитни пояси“ – в известен смисъл следователно продължава в малко по-усложнен вид старата тактика на империята от IV в. да хвърля „свои“ варвари срещу други – „външни“, само че сега, нямайки достатъчно ресурс да го прави непосредствено, като ги „наема“, осигурява същото чрез една умела дипломация сред и между вътрешноконтиненталните народи. Така или иначе обаче, доколкото вътрешноконтиненталните полета са ѝ нужни не за нещо друго освен за военно-защитна полоса, тя **би могла** да се лиши от непосредствено присъствие в тях, ако населилите се там (дори против волята ѝ) биха могли да играят ролята на нейни граничари. Византия (както и Римската империя) не **живее** на вътрешноконтиненталната суша – тя само се **защитава** оттам; тази суша не е „жизнено пространство“ за таласокрацията. Такова е морето, невъзпрепятстваният път по крайбрежията му, и ние трябва да кажем, че именно доколкото дълго време е имала това свое „жизнено пространство“, тя не е проявила воля да унищожи телурокрациите на север от себе си. Това може да звучи неласкателно за нас, но е факт, че България не е спасена от своята собствена военна сила (която никога не е била съизмерима с тази на Византия), а именно от таласократичната природа на съседката си. Защото е факт, че когато за първи път тя започва да губи обширни части от крайбрежието на Балканите и пожелава да се справи с търсещите място за заселване степни орди на узите, печенегите и куманите (т.е. в X в.), тя бързо успява да ликвидира за дълго българското царство.

Много показателен за таласократичния характер на римо-византийската цивилизация е примерът с Адриатика след IV в. Там тясната крайбрежна ивица на източния (балкански) бряг на това море непосредствено е оградена по цялото си протежение от надвисналите от изток високи Динарски планини. И ето: тази ивица край морето запазва своята икономическа и културна свързаност с Константинопол и Гърция,

но най-вече с източна Италия, без същевременно да осъществява – векове наред – каквито и да било контакти с планинските и отвъдпланинските райони на полуострова и с населенията в тях. На една удивително тясна територия, включваща далматинския бряг и планините, надвиснали над него, практически през цялото Средновековие се запазва и резистира един подчертан бикултурализъм (до IX–X в. изразяващ се и в билингвизъм). Защото е факт, че по самия далматински бряг (дълго след т.нар. „край на Римската империя“) се съхранява доминацията на латинския език, докато в непосредствено съседство на изток – сред заселилите се по и отвъд планините сръбски и хърватски славяни, той не оказва никакво влияние. Макар, следователно, да е физикогеографски **на Балканския полуостров**, далматинският адриатически бряг лежи, така да се каже, в една културна територия **с Италия** и е отрязан със същинска културна пропаст от териториите на „своята“ балканска суша. Разселването на славяните в съседство с градовете на Далмация за цели векове нито влияе, нито бива повлияно от адриатическата култура. Никаква симбиоза между живеещите отатък хребета на Динарските планини сръбохървати и далматинските граждани и в същото време – абсолютна еднородност на същите тези далматински граждани и италийците отатък морето! Което означава, че планината тук се оказва далеч по-непроходимо, крупно препятствие за културната симбиоза в сравнение с морето. Морето **свързва** далматинските градове и население (което е елинистично, романо-илирийско) с италийските градове и население (до IX в. и с латинизма); прави от Далмация една по-скоро източна част на Италия, една „отсрещна“ Италия. Обратно, планината **отделя** далматинските градове и население от съседите им от вътрешността на Балканския полуостров – от власите по планината и сърбите отатък нея – прави равнините отатък Динарските хребети далечен, „друг“ бряг. Добрата връзка през морето между Далмация и Италия (безопасна до много късно) прави Далмация независима от земите на полуострова. Далмация и западните Балкани, макар да са свързани физически в една суша, са различни светове през Средновековието.